

Matvei Alekseev <https://orcid.org/0009-0007-9300-6944>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: matvei.alekseev.00@op.pl

Wygląd zewnętrzny ludności dawnego państwa Chakasów w VII-XI w.

The physical appearance of the population
of the former Khakas state in the 7th-11th centuries

Abstrakt

Do tej pory napisano wiele prac na temat głównych rozdziałów historii starożytnego państwa Chakasów, w tym polityki, gospodarki, religii, spraw wojskowych itp. Jednak niewiele uwagi poświęcono badaniom nad innymi dziedzinami życia, takich jak sztuka, rozrywka, sądownictwo itp. Jednym z takich tematów jest wygląd fizyczny ludności państwa jenisejskich Kirgizów. Wykorzystując dane ze źródeł przetłumaczonych na język rosyjski, głównie źródeł pisanych, udało się zrekonstruować wygląd ludności zamieszkującej terytorium kraju nad Jenisejem w okresie od VII do XI w., obejmującym znaczny okres istnienia państwa. Przodkowie dzisiejszych Chakasów i Kirgizów byli bardziej podobni swoim wyglądem do sąsiednich plemion syberyjskich Samojedów (Boma w źródłach chińskich) i Turków Szato. Ujgurzy z kolei, pomimo znacznych podobieństw, istotnie różnili się od nich. Ludzie Chakasów splatali włosy w warkocze, tatuowali ciała, nosili kolczyki, zarówno mężczyźni, jak i kobiety itd. Na wygląd mieszkańców kraju duży wpływ miały potężne fale migracji z Azji Środkowej.

Abstract

To date, many works have been written on the major chapters of the history of the ancient Khakas state, including politics, economy, religion, military affairs, etc. However, little attention has been paid to the study of smaller areas of life, such as art, entertainment, judiciary, etc. One such topic is the physical appearance of the population of the Yenisei Kyrgyz state. Using data from sources translated into Russian, mainly written sources, it has been possible to reconstruct the appearance of the population inhabiting the territory of the country on the Yenisei River in the period from the 7th

to the 11th century, covering a significant period of the state's existence. The ancestors of today's Khakass and Kyrgyz peoples were more similar in their external appearance to the neighboring Siberian tribes of the Samoyeds (Boma in Chinese sources) and the Shato Turks. The Uyghurs, despite significant similarities, also had significant differences from them. The Khakass people braided their hair into bundles, tattooed their bodies, wore earrings, both men and women, etc. The appearance of the country's inhabitants was strongly influenced by the powerful waves of migration from Central Asia.

Słowa kluczowe: Chakasi, Kirgizi, Syberia, historia średniowieczna, wygląd zewnętrzny

Keywords: Khakas, Kyrgyz, Siberia, medieval history, external appearance

Dawne państwo Chakasów, znane również jako państwo Kirgizów jensejskich lub kaganat kirgiski, istniało w Kotlinie Minusińskiej w górnym biegu rzeki Jenisej od VI do XIII w., aż do jego zniszczenia przez dynastię Yuan w 1293 r. Obecnie historiografia dysponuje jedynie dość ogólnymi informacjami na temat tego kraju. Powodem tego jest słabe zainteresowanie historyków, trudności z organizacją wykopaliisk archeologicznych i trudność w pracy ze źródłami, z których większość należy szukać w Chinach i Iranie. O historii politycznej tego państwa, jego strukturze administracyjnej, rozprzestrzenianiu się tam manicheizmu itp. napisano całkiem sporo prac naukowych. Wśród takich prac możemy wyróżnić: D.G. Sawinowa (*Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху*), L.R. Kyzlasowa (*История Южной Сибири в средние века*), B.J. Butanajewa i J.S. Chudiakowa (*История енисейских киргизов*). Jest bardzo interesująca także stosunkowo nowa monografia kirgiskiego historyka T.A. Akerowa (*Кыргызы: этногенез и история*). W pracach tych autorzy opowiadają o wielu sferach życia państwa Chakasów. Niemniej jednak, jeśli porównamy wiedzę, jaką historiografia posiada o państwie Kirgizów jensejskich z wiedzą o jego sąsiadach: Chinach, Korei, państwie Mongołów, informacje o kraju nad Jenisejem wydadzą się niezwykle skromne i bardzo uogólnione. Ponadto, oprócz globalnych sfer polityki, gospodarki, sztuki wojskowej itp., istnieją mniejsze sfery rozrywki, życia miejskiego, zarządzania majątkiem, mody, które praktycznie nie są poruszane przez naukowców badających państwo Chakasów. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie jednego z takich małych aspektów – zewnętrznego wyglądu ludności państwa nad Jenisejem.

Należy zaznaczyć, że w tym artykule terminy Chakasowie i Kirgizi są rozumiane jako cała populacja państwa nad Jenisejem. Biorąc pod uwagę krytykę wobec L.R. Kyzlasowa za błędną interpretację Kirgizów jako klanu arystokratycznego w państwie, uważam za możliwe użycie terminu Chakasowie, który w źródłach jest całkowicie identyczny z terminem Kirgizi. Dziś potomkowie Kirgizów jensejskich to Chakasowie i Kirgizi, natomiast w źródłach historycznych ludzie z dawnego państwa Chaka-

sów nazywani są: Hyrhyz, Siatsiazi itp., samo zaś państwo: kraj Hyrhyzów, Chagias itp. Dlatego, biorąc pod uwagę tożsamość tych terminów w źródłach i równe prawo potomków Kirgizów jenisejskich do wspólnego dziedzictwa, możemy podsumować, że nie ma błędu w używaniu terminów Chakasowie i Kirgizi do opisanego ludności państwa.

Wygląd mieszkańców dawnego państwa Chakasów bardzo różnił się od ich południowych sąsiadów: Turków, Ujgurów i innych ludów, które pojawiały się na stepach Azji Środkowej. Przynajmniej tak było u szczytu potęgi państwa Kirgizów jenisejskich w IX w. Taki wniosek można wyciągnąć ze słów chińskiego kanclerza Li De-juja, napisanych przez niego w liście do Azo¹:

Jeśli chodzi o [twoje] miejsce zamieszkania i ubiór, wszystko powinno zostać zmienione. Jeśli zachowasz to, do czego jesteś przyzwyczajony i nadal będziesz trzymał się starego, jak będziesz w stanie doprowadzić północną stronę do strachu, podporządkować sobie wszystkie plemiona? [tł. M.A.]².

Kiedy więc wojska Chakasów przedarły się przez góry Sajan i zmiażdżyły kaganat ujgurski, na jego były ziemie wkroczyli ludzie, którzy byli przyzwyczajeni do ubierania się inaczej i mający zupełnie inny wygląd niż ludność tych terenów, gdzie oprócz samych Ujgurów żyło wiele różnych plemion koczowniczych. Na te różnice zwrócono uwagę nawet w Chinach, skłaniając chiński dwór cesarski do poruszenia tej kwestii w korespondencji dyplomatycznej.

Niestety, w nielicznych źródłach pisanych samych Kirgizów jenisejskich raczej trudno jest znaleźć informacje o ich wyglądzie, dlatego konieczne jest zwrócenie się do obrazów wizualnych. W związku z tym szczególnie interesująca jest Sulekska Pisanitsa³, której przytłaczająca liczba obrazów odnosi się do okresu dawnego państwa Chakasów. Ludzie na niej, a także zwierzęta, na większości rysunków zostali przedstawieni dość prymitywnie i raczej trudno jest wyciągnąć wnioski na temat ubrań, fryzur lub akcesoriów na podstawie pięciu patyków i małego koła, aczkolwiek kilka wizerunków zasługuje na uwagę.

Na pierwszym zdjęciu widzimy mężczyznę z łukiem. Trudno powiedzieć, czy jest to wojownik, czy myśliwy, ale na pewno nie jest to przedstawiciel szlachty. Taki wniosek pozwala nam dokonać analizy porównawczej z poniższym rysunkiem nr. 3. Łucznik jest narysowany wystarczająco szczegółowo: zarysy nóg, rąk, ciała, głowy, naciągnięty łuk, przyjęta pozycja do strzału. Na dość wyraźnym wizerunku nie widać jednak żadnych atrybutów luksusu: konia, ubioru czy akcesoriów. Niemniej jednak, pomimo

¹Tytuł władcy w Dawnym państwie Chakasów.

² Ли Дэюй, Ли Вэйгун Хуйчан ипийнь цзи, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/840-860/Li_Deyuj/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

³Zabytek sztuki pięknej południowej Syberii z VII-IX w., znajdujący się w Chakasji.

faktu, że w *Hudud Al-Alam*⁴ autor twierdził, że Kirgizi jenisejscy mieli mało włosów⁵, to dzieło sztuki podważa to twierdzenie, przedstawiając nam mężczyznę z długimi, sięgającymi ramion włosami. Jednak nie tylko wizualne, ale także liczne źródła pisane każą wątpić w wiarygodność informacji przedstawionych we wspomnianym traktacie geograficznym, co zostanie omówione w dalszej części pracy.

Rysunek 1. Łucznik⁶

Na drugim zdjęciu widzimy zwykłego człowieka na cętkowanym koniu. Nie widać na nim żadnych specjalnych ubrań ani biżuterii. Jednak, podobnie jak na pierwszym zdjęciu, mężczyzna ma długie włosy zebrane w kitkę z tyłu. Powszechność takich fryzur wśród mężczyzn potwierdza chińska encyklopedia *Tajpin Huanjuj Tzi*, napisana przez pisarza Iue Szi w X w.⁷

⁴ Hudud al-Alam, *Granice świata od wschodu do zachodu*, Traktat geograficzny z 982 r. Autorstwa nieznanego perskojęzycznego autora.

⁵ Худуд Ал-Алам, <https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Hudud/frametext.htm> (dostęp: 29.09.2024).

⁶ Rysunki własne na podstawie materiałów źródłowych (zdjęć z Sulekskiej Pisanitsy) znajdujących się w: <https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024).

⁷ Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

Rysunek 2. *Mężczyzna na koniu*⁸

Trzeci rysunek jest niezwykle, ponieważ przedstawia przedstawiciela arystokracji podczas polowania. Wniosek, że mężczyzna ten należy do najwyższych kręgów społeczeństwa, można wyciągnąć z jego wyglądu. W przeciwieństwie do zwykłych ludzi z dwóch poprzednich rysunków, ten szlachcic pojawia się na koniu wśród biegnących zwierząt, za nim towarzyszy mu konny wojownik z łukiem. Postawa przedstawiciela elit jest dumna i wyprostowana, ma ona na sobie sięgające kolan ubranie bez rękawów przypominające grecki chiton. Obecnie nie ma nic takiego w stroju narodowym Chakasów lub Kirgizów. Można by założyć, że ma na sobie zbroję, ale otwarte ramię od ramion do dłoni przeczy temu stwierdzeniu. Trudno jest zrozumieć, co szlachcic ma na głowie, czy jest to hełm, czy długie gęste włosy z brodą. Jeśli jest to hełm, to pojawia się pytanie: po co nosić jedynie hełm bez reszty wyposażenia ochronnego, nawet na polowanie? Jeśli przyjmiemy, że rysunek przedstawia włosy z brodą, to prawdziwość stwierdzenia o wyglądzie Kirgizów jenijskich z Hudud al-Alam ponownie staje pod znakiem zapytania. Warto też zauważyć, że ten szlachcic jest narysowany lepiej niż wszystkie inne osoby, jego wygląd, szczegóły, otoczenie, rysunek został starannie dopracowany.

⁸ Rysunki własne na podstawie materiałów źródłowych (zdjęć z Sulejskiej Pisanitsy) znajdujących się w: <https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024).

Rysunek 3. Arystokrata Chakasów⁹

Pewne zainteresowanie budzą ciała przedstawionych ludzi i zwierząt. Można przypuszczać, że w społeczeństwie Kirgizów jenijskich atletyczna figura z widocznymi mięśniami była mile widziana. Na poniższych dwóch obrazach autorzy celowo je narysowali.

Na rysunku nr 5 widzimy więc jeźdźca napinającego ręką z wyraźnie zaznaczonymi mięśniami łuk. Na rysunku nr 4 widzimy z kolei „muskularnego psa” lub inne podobne zwierzę stojące na tylnych łapach i trzymające w łapie coś w rodzaju zwojów lub patyków.

Mówiąc o wizerunkach, należy przypomnieć obraz przedstawiający kirgiskie poselstwo na chińskim dworze cesarskim w marcu-kwietniu 843 r. Kanclerz Li De-juj wydał rozkaz sporządzenia dokładnego opisu ludzi, którzy przybyli ze dawnego państwa Chakasów, w tym, przypominając starą praktykę z czasów panowania Tang Taizonga (627-649), zlecił malarzowi Liuj Szu namalowanie obrazu głowy delegacji,

⁹ Rysunki własne na podstawie materiałów źródłowych (zdjęć z Sulekskiej Pisanitsy) znajdujących się w: <https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024).

Czżu-u Hesu¹⁰. Obraz ten mógł być bezcennym źródłem, ale niestety nie zachował się do dni dzisiejszych.

Rysunek 4. Muskularne zwierzę¹¹

Wśród pisemnych opisów wyglądu zewnętrznego dawnych Chakasów największą rolę w dzisiejszych czasach odgrywają źródła chińskie. Jak już wspomnieliśmy, chińsko-chakaska korespondencja dyplomatyczna wykazała, że ubrania Chakasów, którzy przedarli się przez stępy na południe od gór Sajan, znacznie różniły się od tych przyjętych przez miejscową ludność na terenach byłego kaganatu ujgurskiego. Na czym polegała ta różnica?

¹⁰ Ли Дэюй, *Ли Вэйгун Хуйчан итинь цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/840-860/Li_Deyuj/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

¹¹ Rysunki własne na podstawie materiałów źródłowych (zdjęć z Sulekskiej Pisanitsy) znajdujących się w: <https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024).

Rysunek 5. Jeździec z zaznaczoną muskulaturą¹²

W chińskiej encyklopedii *Tajpin Huanjui tzi* znajdujemy opis „państwa Boma”¹³. Podane tam informacje zawierają wiele przesady. Tak więc, pomimo wysiłków niektórych historyków znaleźć odpowiednie na to potwierdzenie, dziś wydaje się oczywiste, że żadne „państwo Boma” na północ od siedzib jenijskich Kirgizów nie istniało, podobnie jak ich 300-tysięczna armia z taką samą liczbą koni. Jednak pomimo wielu przesad, następujące słowa wydają się interesujące: [Boma] i *Siatsiazi*¹⁴ często atakują się nawzajem. Boma przypominają *Siatsiazi* z wyglądu, ale nie rozumieją ich języka [tł. M.A.]¹⁵. Podobne informacje można znaleźć we wcześniejszym chińskim źródle – encyklopedii *Tong Dian* napisanej przez Du Yu na samym początku IX wieku: [Boma] i *Tsiegu*¹⁶ często atakują się nawzajem. Mają podobny wygląd, ale nie rozu-

¹² Rysunki własne na podstawie materiałów źródłowych (zdjęć z Sulejskiej Pisanitsy) znajdujących się w: <https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024).

¹³ Boma – konfederacja różnych plemion na północ od państwa Chakasów.

¹⁴ Chakasowie, Kirgizi.

¹⁵ Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

¹⁶ Chakasowie, Kirgizi.

mieją się języków [tł. M.A.]¹⁷. Jedyne różnice między dwoma raportami z IX i X w. polegają na tym, że autorzy inaczej nazywają Chakasów i umieszczają „państwo Boma” w różnych miejscach. *Tajpin Huanjuj tzi* donosi, że Boma mieszkali na północ od Kirgizów jenisejskich, podczas gdy Tong Dian wskazuje ich lokalizację na południowym wschodzie. Nie ma tu jednak pomyłki, „Boma” odnosiło się przypuszczalnie do plemion samojedzkich, które naturalnie nie miały żadnych formacji państwowych i instytucji władzy państwowej, prawdopodobnie w Tong Dian mowa o południowej (sajańskiej) enklawie tych plemion, położonej znacznie dalej na południe niż ich główne tereny, podczas gdy *Tajpin Huanjuj tzi* donosi o północnej.

Analizując informacje z tych dwóch encyklopedii, możemy dojść do wniosku, że pomimo ciągłych wojen, Chakasowie i „Boma” zbyt nie różnili się od siebie wyglądem, a zewnętrznie Chakasowie w większości wyglądali tak samo, jak inne ludy południowej Syberii. O tym jak oni dokładnie wyglądali donosi *Tajpin Huanjuj tzi: Podrzedni (zwykli ludzie) ubierają się w skóry i obnażają głowy, jak pokazano na rysunku* [tł. M.A.]¹⁸. Oznacza to, że odzież większości populacji była bardzo prymitywna, ale praktyczna w warunkach zimowych. Niemniej jednak mówimy tylko o części społeczeństwa dawnego państwa Chakasów, bogatsze i szlachetniejsze warstwy, w przeciwieństwie do swoich północnych sąsiadów, mogły cieszyć się korzyściami cywilizacyjnymi, które dawało państwo: system podatków, rozwinięta produkcja rzemieślnicza, handel. W związku z tym ich ubrania znacznie różniły się zarówno od północnych autochtów i ich wodzów, jak i od zwykłych ludzi w ich własnym kraju.

Tak, na przykład wiadomo, że przez Góry Sajańskie przebiegał dawny szlak handlowy łączący państwo nad Jenisejem z dużymi osiadłymi państwami daleko na południu, a co 3 lata karawana z Tybetu załadowana wozami jedwabnymi tkaninami, naczyniami i innymi luksusowymi przedmiotami przybywała do miast dawnego państwa Chakasów¹⁹. Oznacza to, że zamożne warstwy społeczeństwa miały dostęp do ubrań wykonanych z jedwabiu. Rozwinięty handel południkowy, w którym Chakasowie działali jako pośrednicy, doprowadził do nawiązania stosunków handlowych z arabskimi i perskimi kupcami, co potwierdza analiza obiegu pieniężnego²⁰. Pozwala to wnioskować, że arabskie i perskie ubrania oraz biżuteria mogły pojawić się na rynkach dawnego państwa Chakasów. Nie należy również zapominać o bliskich związkach politycznych, gospodarczych i kulturowych kraju nad Jenisejem z Chinami,

¹⁷ Ду Ю, *Тун Дянь*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/800-820/Istoriceskij_svod/text3.htm (dostęp: 06.10.2024).

¹⁸ Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024); jest to mniej więcej ten sam obraz, który przedstawia poselstwo Chakasów z 843 r.

¹⁹ Д.Г. Савинов, *Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху*, Ленинград 1984, s. 72.; Ю.С. Худяков, *Киргизы и Тибет*, Новосибирск 1988, s. 130.

²⁰ И.А. Кызласов, *Монеты с тюркоязычными енисейскими надписями (к вопросу о денежном обращении в древнехакасском государстве)*, Москва 1984, s. 98.

które były silnie zorientowane w polityce zagranicznej, gdzie starali się wysyłać swoje dzieci na edukację, z którymi również prowadzili aktywną wymianę handlową, starali się podkreślać *wspólne pochodzenie etniczne*²¹ itp.²² Rozwinięte stosunki w sferze polityki i gospodarki zawsze sprzyjają wymianie kulturalnej i transferowi standardów mody.

Mówiąc o stosunkach zewnętrznych i wymianie kulturalnej, nie można nie wspomnieć o Turkach, Ujgurach i innych kaganatach Wielkiego Stepu, które były południowymi sąsiadami państwa Kirgizów jenisejskich. Pomimo ciągłych wojen i wszelkiego rodzaju sprzeciwu wobec ekspansji kulturowej ze strony południowych koczowników, byli oni najbliższymi sąsiadami dawnego państwa Chakasów. Pojawiały się też okoliczności, kiedy relacje z resztą świata były przerywane i nie było innego wyjścia, jak współdziałać w sferze polityki i gospodarki z wrogami. Władcy kaganatów ujgurskiego i tureckiego niejednokrotnie robili z państwa Kirgizów jenisejskich swoich wasali. Po śmierci Kiul-Tegina w 731 r. poselstwo Chakasów na czele z Czur-Tardusz Ynanczu przybyła do Drugiego Kaganatu Tureckiego, aby wziąć udział w pogrzebie²³. Takie wydarzenie nieuchronnie wymagało również określonego wyglądu, zgodnie z tureckimi tradycjami kulturowymi. Więc ze względu na wymuszone, ale bardzo bliskie kontakty, wpływ koczowniczych państw południa na modę i wygląd dawnych Chakasów był po prostu nieunikniony.

Nie powinna być minimalizowana rola migracji zewnętrznej w kształtowaniu wyglądu populacji. Wielu przedstawicieli różnych kultur i ludów z różnych części Azji przybyło do państwa Kirgizów jenisejskich. Tak więc, po zwycięskiej kampanii Ujgurów przeciwko dawnemu państwu Chakasów w 758 r., to ostatnie zostało przekształcone w wasala, natomiast napięcie na granicy przechodzącej w Tuwie spadło. Okoliczności te otworzyły możliwości dla mas ludzi z kaganatu ujgurskiego migracji na północ od gór Sajan, na terytorium współczesnej Chakasji. Sogdyjczycy wykorzystali tę okazję. Ten lud pochodzenia irańskiego, na krótko przed opisywanymi wydarzeniami stracił swoje państwo, które zostało podbite przez Arabów. Ludy tureckie pomagały Sogdyjczykom w tej walce, co spowodowało migrację części Sogdyjczyków na wschód. Sogdyjscy migranci, którzy przybyli na terytorium dawnego państwa Chakasów, mogli pozostawić ślad nie tylko w tradycjach architektonicznych swojej nowej ojczyzny, ale także przynieść swoje tradycje w ubraniach, biżuterii, fryzurach itp. Tak

²¹ Nie jest jasne, ile prawdy jest w historii o Li Linie i więzach krwi Chakasów i/lub ich elit politycznych z Chińczykami i/lub chińską cesarską dynastią Tang. Być może często wspomniane i podkreślane pokrewieństwo było tylko dyplomatyczną sztuką na korzyść obu stron, która później wyciekła do źródeł niepolitycznych.

²² M. Alekseev, *Model państwa Kirgizów jenisejskich w VI-XIII wieku*, Toruń 2024, s. 23-25, 53-54; Л.Р. Кызласов, *Стети Евразии в эпоху средневековья*, [w:] *Тюхтятская культура древних хакасов (IX-X вв.)*, Москва 1981, s. 58.

²³ Л.Р. Кызласов, *История Южной Сибири в средние века*, Москва 1984, s. 41; Ю.С. Худяков, *Сабля Багыра*, Санкт-Петербург 2003, s. 82.

więc wśród Sogdyjczyków obu płci przed inwazją arabską popularne były obcisłe ubrania z wąskimi taliami i nadgarstkami. Kolorystyka odzieży na ramionach była zazwyczaj trójbarwna, natomiast sukienki i spodnie były zazwyczaj czerwone i białe. Strój dorosłych mężczyzn i dziewczyn podkreślał szerokie ramiona i zwężał się w talii, zaś arystokratycznych kobiet był bardziej skomplikowany²⁴.

Rysunek 6 Sogdyjska kobieta²⁵

Rysunek 7 Sogdyjski mężczyzna²⁶

Przez otwartą granicę do państwa Kirgizów jensejskich przybyły manichejscy misjonarze, którzy założyli tam swój kościół. Z czasem manicheizm stał się religią państwową. Duchowni manichejscy, wraz z lokalnymi szamanami, stali się częścią elity państwowej. Wraz ze świątyniami, rytuałami, filozofią itp. w dawnym państwie Chakasów pojawiła się duchowa elita, wyróżniająca się na tle ogółu. Przedstawiciele wyższych stopni duchownych nosili białe ubrania i kapelusze²⁷.

²⁴ Sergey A. Yatsenko, *The Late Sogdian Costume (the 5th-8th cc. AD)*, <http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/yatsenko.html> (dostęp: 13.10.2024).

²⁵ Rysunek własny na podstawie zdjęcia manekina z Muzeum Narodowego Tadżykistanu, Duszanbe.

²⁶ Rysunek własny na podstawie zdjęcia manekinu z Muzeum Narodowego Tadżykistanu, Duszanbe.

²⁷ Гео Виденгрэн, *Мани и манихейство*, Санкт-Петербург 2001, s. 148.

Rysunek 8 Manichejczycy²⁸

W tym artykule wielokrotnie wspomniano o chińskich źródłach opisujących wygląd dawnych Chakasów. Co dokładnie mówią? Historia dynastyczna *Sin Tan szu* referuje: *Mieszkańcy są wysocy, mają rude włosy, rumianą twarz i niebieskie oczy. Czarne włosy były uważane za zły znak, a mieszkańcy o brązowych oczach byli uważani za potomków Li Lina*²⁹ [tł. M.A.]³⁰. Sądząc po opisie, ludność kraju nad Jenisejem miała głównie wygląd europoidalny, co jednak jest bardzo wątpliwe, ponieważ przynajmniej etnos państwowotwórczy Kirgizów jenisejskich należał do ludów tureckich. Najprawdopodobniej mowa o lokalnych etnosach europoidalnych lub potomkach mieszanych małżeństw, które widocznie stanowiły znaczną część dawnych Chakasów.

²⁸ Manichejscy kapłani piszący przy biurkach. Rękopis z ósmego lub dziewiątego wieku z Gaochang, Tarim Basin, Chiny (obraz do wolnego użytku).

²⁹ Generał z czasów dynastii Han.

³⁰ Оуян Су, Сун Ци, Синь Тан Шу, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/Nov_ist_Tan_3/text1.htm (dostęp: 13.10.2024).

Rysunek 9 Tatuże na ciałach mumii z Pazyryk³¹

Dalej źródło informuje: *Było mniej mężczyzn niż kobiet. Mężczyźni nosili kolczyki w uszach. Są dumni i twardzi. Najodważniejsi z nich tatuują sobie ręce, a kobiety, kiedy wychodzą za mąż, tatuują sobie szyję* [tł. M.A.]³². Zwyczaj pokrywania ciała i rąk tatuażami potwierdza późniejsza encyklopedia *Tajpin Huanjui tzi: Najodważniejsi z dorosłych mężczyzn wszyscy czernią swoje twarze jako wyróżnienie. Kobiety, po wyjściu*

³¹ Rysunek własny na podstawie umieszczonego w artykule: Н.В. Полосьмак, *Татуировка у пазырыкцев*, s. 96.

³² Оуян Су, Сун Ци, Синь Тан Шу, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/Nov_ist_Tan_3/text1.htm (dostęp: 13.10.2024).

*zamaż, również czernią [twarz] od ucha do szyi [tł. M.A.]*³³. Tradycje tatuazu nie były czymś nowym dla terytorium południowej Syberii, wieki przed pojawieniem się Kirgizów w regionie, różne kultury w różnych regionach stosowały tę sztukę. Wystarczy przypomnieć altajskie mumie z I tysiąclecia p.n.e. należące do kultury Pazyryk. Aktywnie praktykowali tatuowanie również przedstawiciele kultur tagarskiej i taszyckiej, którzy żyli na terytorium Kotliny Minusińskiej przed pojawieniem się tam Kirgizów³⁴. Tatuaze z czerwonymi, zielonymi, czarnymi i innymi pigmentami były nakładane poprzez przeciąganie przez skórę metalowej nici lub drewnianych/kamiennych patyczków. Z reguły tatuaze miały znaczenie religijne, były związane z ważnymi wydarzeniami: dorosłością, wojnami, polowaniem itp. i były nakładane przez szamanów lub wodzów podczas pewnych ceremonii. Zwyczaje tatuowania wśród ludności Kotliny Minusińskiej zachowały się do XVIII w., nawet w naszych czasach dla części populacji, na przykład dla myśliwych, zachowują znaczenie sakralne³⁵.

Kontynuując analizę *Sin Tan szu*, możemy poznać następujące informacje na temat ubrań dawnych Chakasów: *Futra sobola i rysia tworzą bogate szaty. Ażo nosi zimą sobolowy kapelusz, a latem kapelusz ze złotym rondem, ze stożkową górą i wygiętym dołem. Inni noszą białe filcowe kapelusze. Ogólnie rzecz biorąc, lubią nosić przy pasku ostrzałkę lub moussat. Podrzędni noszą suknie z owczej skóry i chodzą bez kapeluszy. Kobiety noszą suknie z wełnianych i jedwabnych tkanin, które otrzymują z Ańsi³⁶, Bejtchina³⁷ i Dahia³⁸ [tł. M.A.]*.

Dokładniejsze tłumaczenie brzmi: *Kobiety noszą suknie wykonane z cienkich tkanin wełnianych, wzorzystych wielokolorowych tkanin, gęstych tkanin wełnianych i tkanin czesankowych* [tł. M.A.]³⁹. Tak więc, jak omówiono powyżej, rozwinięty handel z Azją umożliwił elicie rządzącej i bogatym ludziom dostęp do wysoce wyrafinowanej odzieży. Futra stanowiły znaczącą część eksportu i jak widzimy były cenione jako odzież przez zamożnych, a nawet przez samego Ażo. Teza ta znajduje również potwierdzenie w *Tajpin Huanjui tzi: Jeśli chodzi o odzież i biżuterię ich mieszkańców, cenią oni [futra] soboli i kotów* [tł. M.A.]⁴⁰.

³³ Юэ Ши, Тайпин хуаньюй цзи, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

³⁴ Н.В. Полосьмак, *Татуировка у пазырыкцев*, „Археология, этнография и антропология Евразии” 2000, №4, с. 95-96, 99.

³⁵ RTS Chakasia, <https://www.youtube.com/watch?v=BLNz6MQsILU> (dostęp: 13.10.2024); RTS Chakasia to republikańska sieć telewizyjna.

³⁶ Miasto Kucza we Wschodnim Turkiestanie.

³⁷ Miasto Beszbalyk we Wschodnim Turkiestanie.

³⁸ Dahia to współczesny Afganistan; Оуян Су, Сун Ци, Синь Тан Шу, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/Nov_ist_Tan_3/text1.htm (dostęp: 13.10.2024).

³⁹ Е.И. Лубо-Лесниченко, *Привозные зеркала Минусинской котловины (к вопросу о внешних связях древнего населения Южной Сибири)*, Москва 1975, s. 14.

⁴⁰ Юэ Ши, Тайпин хуаньюй цзи, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

Na czapkach u Ażo i szamanów znajdowały się pęki ptasich piór, które noszą chakaską nazwę „czalaa”. Kołpak władcy była dodatkowo ozdobiona złotem. Ten atrybut nakrycia głowy odróżniał członków uprzywilejowanych warstw społeczeństwa od zwykłych ludzi⁴¹. Potomkowie Kirgizów jenisejskich: Chakasowie i Kirgizi pamiętają to nakrycie głowy. Na przykład współcześni Kirgizi nadal zachowują biały filcowy kołpak wśród swoich tradycyjnych ubrań, przez co mogą być nazywani „białokołpaczniami”⁴².

Warto również zauważyć sprzeczność między *Sin Tan szu* i *Tajpin Huanjui tzi* w kwestii ubioru zwykłych ludzi: w *Sin Tan szu* mowa o sukienkach, podczas gdy *Tajpin Huanjui tzi* twierdzi, że niższe warstwy ubierały się w skóry. Trudno jest dokładnie wyjaśnić przyczynę tych różnic.

Interesujące jest również to, że *Sin Tan szu* mówi: *północni koczownicy błędnie nazywali Chagias: Chakiańsi, co w języku hojbuskim⁴³ oznacza: czerwona twarz* [tł. M.A.]⁴⁴. Nie jest jasne, z jakiego powodu Ujgurzy nazywali dawnych Chakasów czerwonoskórymi: z powodu masek, tatuaży, kosmetyków czy odcienia skóry? Istnieje również możliwość błędu w tłumaczeniu, o którym wspomniano w chińskiej encyklopedii Cefu Yuanguj: *Zapytaliśmy tłumacza, który powiedział, że znaczenie nazwy Siatsiasi wydaje się być przeniesione przez Ujgurów jako – „żółta głowa, czerwona twarz.” Ale obecnie poseł [mówi], że [oni] sami noszą to imię. Nie wiem, co jest poprawne* [tł. M.A.]⁴⁵.

Oprócz samego handlu, niektóre rzeczy i materiały były przywożone z misji dyplomatycznych. Tak więc w VII wieku: *Gaozong⁴⁶ wysłał Fań Cana, w obfitości nagrodzony brokatem, nadal [Siatsiasi] jeździli, aby wydać wyrok [w sprawie okupu]* [tł. M.A.]⁴⁷.

Prawdopodobnie wśród chińskich źródeł najwięcej informacji o wyglądzie dawnych Chakasów można znaleźć w *Tajpin Huanjui tzi*. Oprócz wspomnianych już fragmentów tej encyklopedii, zawiera ona dość wszechstronne opisy wyglądu ludzi z kraju nad Jenisejem: *W tym carstwie wszyscy mieszkańcy obnażają głowy i zaplatają włosy. Odzież jest podobna do tutsiuesskiej⁴⁸. Zimą robią czapki z soboli, latem ozdabiają czapki*

⁴¹ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, К.М. Кыржинаков, К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии (с древнейших времён до современности)*, Абакан 2008, s. 111.

⁴² Ю.С. Худяков, *Сабля Багыра*, Санкт-Петербург 2003, с. 52.

⁴³ W chińskich źródłach Ujgurów często nazywano Hojhu.

⁴⁴ Оуян Су, Сун Ци, Синь Тан Шу, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/Nov_ist_Tan_3/text1.htm (dostęp: 13.10.2024).

⁴⁵ Ван Циньжо и Ян И, *Цэфу Юаньзуй*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XI/1000-1020/Cefu_juanguj/text1.htm (dostęp: 21.10.2024).

⁴⁶ Chiński cesarz w latach 650-683.

⁴⁷ Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

⁴⁸ Chodzi o Turków Szato, którzy wyemigrowali i mieszkali w Chinach. W X wieku, w erze Pięciu Dynastii i Dziesięciu Królestw, założyli 3 z 5 dynastii.

złotem, zaostwiają makówkę i podwijają jej koniec. Dzięki znajomości z Hujgusami⁴⁹, do dziś noszą takie kapelusze. Poddani robią czapki z białego filcu, poza tym krój jest generalnie taki sam. Dla ubrania używają brokatu lub wełnianej tkaniny o mieszanych (różnych) kolorach, noże i pręt są przymocowane do pasa [tł. M.A.]⁵⁰.

Warto również zauważyć, że plemiona Boma, które, jak napisano powyżej, były zewnętrznie bardzo podobne do dawnych Chakasów, niewiele różniły się od Turków Tutsiue⁵¹. W ten sposób koło się zamknęło. Boma byli podobni do Turków Tutsiue, Chakasowie byli podobni do Turków Tutsiue, z kolei Boma i Chakasowie byli do siebie podobni. Należy zauważyć, że Turcy Szato (Szato tutsiue) byli etnosem, który od VII w. żył w Chinach. Skąd biorą się takie podobieństwa u tak odległych od siebie ludów? Prawdopodobnie odpowiedzi na to pytanie należy szukać w historii tych etnosów w starożytności. Analizowane źródło zauważa, że Turcy żyjący poza Chinami również w pewien sposób wpłynęli na wygląd swoich sąsiadów na północ od Gór Sajan, szczególnie w kwestii nakryć głowy.

Folklor Chakasów może dostarczyć pewnych informacji na temat wyglądu przodków współczesnych Chakasów i Kirgizów. Tak więc, zgodnie z nim, ubranie Kirgizów składało się z koszuli lub sukienki wykonanej z jedwabnych tkanin w kolorach czerwonym, niebieskim i czarnym. Jedwabna koszula z małymi haftowanymi wzorami była noszona pod spodem, natomiast ubrania z dużymi haftami były noszone na wierzchu. Suknie były zapinane na klatce piersiowej przy kołnierzu za pomocą perłowych guzików ze złocistym kolorem. Szlafroki lub kaftany były wykonane z czarnego aksamitu i przepasane kuszakiem⁵² z czarnego jedwabiu. Ubrania były długie, z długimi rękawami⁵³.

O wyglądzie męskiej populacji można wspomnieć osobno. Jak wspomniano w *Sin Tan Szu*, mężczyźni nosili kolczyki w uszach jako ozdoby. Ponadto męska odzież wierzchnia była przepasana wojskowym pasem ozdobionym kłami, blaszkami i nakładkami ze złota, srebra i brązu. Na pasie wisały przedmioty niezbędne w codziennym życiu, takie jak sztylet lub nóż, ostrzałka lub moussat do ostrzenia stępionego

⁴⁹ W chińskich źródłach tak czasami nazywano Ujgurów.

⁵⁰ Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024).

⁵¹ В.В. Ушницкий, *К локализации племени Бомы (Алат): Анализ сведений китайских источников в совокупности с материалами по тюркологии, этнографии и археологии*, Akademia.edu. 2020, s. 4, https://www.academia.edu/31186824/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%BE%D0%BC%D0%B0_.pdf (dostęp: 27.10.2024).

⁵² Kuszak – rodzaj pasa, wykonany z długiego kawałka tkaniny, skóry albo sznura, część jak męskiego, tak i żeńskiego ubioru.

⁵³ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков, К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии (с древнейших времён до современности)*, Абакан 2008, s.111.

ostrza, woreczek-kaptargak z żelaznym krzesiwem, krzemień i hubka do rozpalania ognia⁵⁴. Folklor Chakasów podaje, że mężczyźni nosili koszule i spodnie. Po bokach spodni znajdowały się rozcięte kieszenie, na których naszywano jedwabne lampasy, płonące spod rąbka koszuli w formie rozwidłonego widelca. Podczas walki i bitew chakaskie mężczyźni podwijali rękawy i wsuwali długi rąbek za pas⁵⁵.

W eposie bohaterskim można znaleźć dość interesujące informacje na temat odzieży damskiej. Tak więc, zgodnie z nim, nakrycie głowy swatki „tiulgu porik”, ślianiak „pogo” i czapka dziewicy „sachpa” były praktycznie codziennym elementem stroju, podczas gdy u współczesnych Chakasów są to ubrania ceremonialne i są noszone tylko na weselach. Ponadto poliki⁵⁶, lastowicy⁵⁷, mankiet i prążek wzdłuż rąbka kobiecej sukienki, w przeciwieństwie do męskiej koszuli, były wykonane z tkaniny w innym kolorze⁵⁸.

Najprawdopodobniej strój narodowy współczesnych Chakasów ukształtował się właśnie we wczesnym średniowieczu⁵⁹.

Niektóre informacje można również znaleźć w źródłach perskich. Tak więc perski geograf i historyk Gardizi odwiedził kraj nad Jenisejem w XI w. i podał następujący opis jego mieszkańców: *Oznaki słowiańskiego pochodzenia są [nadal] widoczne na zewnątrz Kirgizów, a mianowicie rude włosy i biała skóra* [tł. M.A.]⁶⁰. Oczywiście wyobrażenie sobie wyglądu Kirgizów jako Słowian jest całkowicie błędne, choćby dlatego, że takie pochodzenie jest prawie fantastyczne. Jednak na podstawie przekazu możemy wnioskować o silnym wpływie rasy europoidalnej. Możliwie jest, że farbowanie włosów na czerwono było również popularne wśród dawnych Chakasów. Można też wysunąć drugą wersję, że autor nazwał rude włosy, czerwonymi, ponieważ chińska encyklopedia Tsefu Yuanguj podaje następującą informację: *Mieszkańcy państwa Tsiańkuń (Kirgizi) są wszyscy rudowłosi* [tł. M.A.]⁶¹.

⁵⁴ Ю.С. Худяков, *Сабля Багыра*, Санкт-Петербург 2003, с. 52.

⁵⁵ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 111-112.

⁵⁶ Koszule były cięte za pomocą tak zwanych **polików** - wyciętych detali łączących półkę i plesy wzdłuż linii ramion.

⁵⁷ Wstawka pod pachami w męskiej koszuli lub w damskiej sukience ze specjalnym krojem rękawa.

⁵⁸ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 111-112.

⁵⁹ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 112.

⁶⁰ Абу Са'ид Гардизи, Зайн Ал-Ахбар, https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Gardizi/text_1.phtml (dostęp: 21.10.2024).

⁶¹ Ван Циньжо и Ян И, Цэфу Юаньгуй, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XI/1000-1020/Cefu_juanguj/text1.htm (dostęp: 21.10.2024).

Innym perskim źródłem jest wspomniany już Hudud Al-alam. O wyglądzie zewnętrznym Kirgizów jenisejskich jest tam napisane: *twarze [ich] są grube, włosów mało* [tł. M.A.]⁶². Ta lakoniczna wiadomość jest sprzeczna ze wszystkimi innymi przedstawionymi powyżej chińskimi, perskimi i wizualnymi źródłami z Sulekskiej Pisanicy. Dodatkowo, inne opisy dawnych Chakasów w Hudud Al-alam również podważają go wiarygodność: *I to są ludzie, którzy przypominają dzikie zwierzęta w temperamentie [...] [oni] są niesprawiedliwi i bezwzględni [...] Furi to nazwa ludu – również z Hyrhyzów [...] Jedzą ludzi i są bezlitośni [...] są podobni dzikim zwierzętom* [tł. M.A.]⁶³. Ponadto autor napisał, że: *wszystkie te klany Hyrhyzów nie mają, oczywiście, ani wiosek, ani miast* [tł. M.A.]⁶⁴, czyli świadomie podał fałszywą informację, ponieważ dziś odkopano szereg dawnych miast Chakasów, a poza tym źródła historyczne wspominają o ich istnieniu. Wszystkie te okoliczności pozwalają nam wątpić w prawdziwość informacji przedstawionych w Hudud Al-Alam oraz w jego obiektywność i bezstronność jako źródła historycznego.

Ze względu na tradycję kremacji zmarłych bardzo trudno jest określić wygląd Kirgizów jenisejskich na podstawie ich szczątków. Jednak niektóre atrybuty inwentarza pochówku mogą dostarczyć pewnych danych. Na przykład znaleziono korale, bransoletki, złote i srebrne kolczyki, które nosili zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Jeszcze od czasów tasztykskiej kultury mężczyźni nosili amulety z brązu ze sparowanymi głowami lub schematycznymi figurami koni⁶⁵. Na pasach noszono blaszki i sprzączki, niektóre z nich były złożone, inne należały do wyrobów rozpowszechnionych form „ogólnoturckich” o gładkiej powierzchni, pozbawione ornamentyki. Lokalne produkty różniły się wyjątkowością, na takich nakładkach i blaszkach znajdowały się ornamenty roślinne w połączeniu z rozetami, kwiatami figowymi i, tak ulubionymi przez Chakasów w sztukach pięknych, kiściami winogron. Na blaszkach znajdują się wizerunki skrzydlatych drapieżników, feniksów, kaczek z krzyżowymi szyjami, ryb lub, na przykład, drapieżnika dręczącego barana⁶⁶. W 2006 r. w rejonie Abakan-Perevoza, Bogradskiego rejonu, Republiki Chakasji, znaleziono średniowieczny srebrny pas – zestaw nakładanych sprzączek do pasa⁶⁷.

⁶² ХУДУД АЛ-АЛАМ, <https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Hudud/frame-text.htm> (dostęp: 21.10.2024).

⁶³ ХУДУД АЛ-АЛАМ, <https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Hudud/frame-text.htm> (dostęp: 21.10.2024).

⁶⁴ ХУДУД АЛ-АЛАМ, <https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Hudud/frame-text.htm> (dostęp: 21.10.2024).

⁶⁵ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 101-104.

⁶⁶ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 165.

⁶⁷ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буров, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 170.

W miejscu pochówku znajdującym się w pobliżu aaly Kojbaly⁶⁸ zostały znalezione unikatowe złote kolczyki w postaci miniaturowych wydrążonych figurek półnagich kobiet przymocowanych do płytki z aureolą, skrzydłami i zakrzywionym ogonem, obrzeżone skręconym drutem. Do aureoli i skrzydeł przymocowane były miniaturowe kulki na łańcuszkach. Do każdego kolczyka przymocowany był wisiołek w formie obszernego, wydrążonego pąka kwiatu, prawdopodobnie lotosu, z kulkami na łańcuszkach. Kolczyki te kształtem przypominają rzeźbiarskie wizerunki Garudy (po chakasku – „Chan kirieti”), postaci z hinduistycznego i buddyjskiego panteonu. Kojbalskie kolczyki noszą ślady naprawy. Prawdopodobnie były używane jako biżuteria damska przez długi czas⁶⁹.

Dużą liczbę biżuterii wykonanej ze złota, srebra, brązu itp. tłumaczy się dużymi złożami tych surowców naturalnych w górach Sajano-Altaju, rozwiniętym górnictwem i obecnością wysoko rozwiniętego rzemiosła do produkcji złożonej biżuterii od taszykskich czasów.

Wnioski

W oparciu więc o powyższe, możemy stwierdzić, że w okresie istnienia dawnego państwa Chakasów od VI do XIII w. zewnętrzny wygląd Chakasów przeszedł długi proces ewolucji. Wspomniane chińskie źródła *Sin Tan szu* i *Tajpin Huanjui tzi* opisują okres od VIII do IX w. Pomimo różnic czasowych, niemal dosłownego kopiowania informacji w późniejszym *Sin Tan Szu* (XI w.) z wcześniejszego *Tajpin Huanjui tzi* (X w.), każde z nich zawiera unikalne, właściwe tylko jemu informacje, niekiedy nawet wprost zaprzeczające tym zawartym w drugim źródle. Wizerunki z Sulekskiej Pisanicy w większości potwierdzają chińskie doniesienia, szczególnie w odniesieniu do fryzur. Jedyna rozbieżność dotyczy wizerunku szlachcica na polowaniu, ponieważ u Chakasów nie ma informacji o strojach przypominających chiton.

Rosyjski historyk J.S. Chudiakow konsekwentnie twierdził w swoich pracach, że kulturą najbliższą kulturze Kirgizów jenijskich była kultura Ujgurów, a także, że to Ujgurzy mieli największy wpływ na ich wygląd⁷⁰. Jednak analizy chińskich źródeł pozwalają wyciągnąć zupełnie inne wnioski. Chińczycy, którzy doskonale zdawali sobie sprawę z relacji między Chakasami i „Hojhu”, dokonywali porównań tam, gdzie uważali to za możliwe, na przykład w podobieństwie nakryć głowy. W korespondencji dyplomatycznej w listach do Azo wprost wskazywano na różnice w ubiorze między Chakasami a ludnością zamieszkującą terytorium byłego kaganatu Ujgurskiego. *Tajpin Huanjui tzi* wyraźnie mówi, że ubiór dawnych Chakasów był bardziej podobny do

⁶⁸ Osada w Chakasji.

⁶⁹ В.Я. Бутанаев, И.И. Бутанаева, П.Б. Амразаков, В.Ф. Буrows, А.А. Верник, А.А. Кыржинаков., К.М. Торбостаев, Н.В. Тутаркова, *Очерки истории Хакасии*, s. 170.

⁷⁰ Ю.С. Худяков, *Сабля Багыра*, Санкт-Петербург 2003, с. 52.

ubioru Turków Szato, a tylko w nakryciach głowy przypomina Uigurów. Poza tym, po przeanalizowaniu dodatkowo *Tun Dian* (IX w.), możliwe jest uzupełnienie kręgu Turków-Szato-Chakasów-Boma. Łącząc informacje z *Tajpin Huanjuj tzi* z informacjami podanymi w *Tong Dian* okazuje się, że wszystkie trzy ludy były bardzo zbliżone do siebie pod względem wyglądu.

Niestety, perskie źródła przetłumaczone na język rosyjski nie podają prawie żadnych szczegółów wyglądu Chakasów, ograniczając się do bardzo ogólnych słów. W podobnych arabskich w ogóle nie ma odniesień do tego tematu. Podczas pisania tej pracy nie udało się znaleźć informacji o wyglądzie Chakasów w późnym okresie istnienia ich państwa, ponieważ w przetłumaczonych na rosyjski źródłach z tego okresu po prostu nie ma o tym mowy. Okoliczności te dają perspektywy dalszych badań, powinniśmy szukać nowych informacji w źródłach z Imperium Liao, Imperium Yuan, państwa Chorezmszahów.

Korzyści cywilizacyjne i dobrze ugruntowane szlaki południkowe pozwoliły dawnym Chakasom uzyskać dostęp do rozwiniętego handlu, a jednocześnie do ubrań i ozdób różnych ludów świata. Migranci o różnym pochodzeniu etnicznym i religijnym przybywali do państwa Kirgizów jenisejskich, co również przynosiło różnorodność kulturową w oblicze miejscowej ludności, która bez tego była już bardzo zróżnicowana pod względem składu etnicznego, rasowego i religijnego.

Należy również zauważyć wielowiekowe silne przywiązanie Chakasów do tatuaży i różnych, czasem bardzo drogich, akcesoriów. Biżuteria i tatuaże były bardzo popularne wśród ludności Kotliny Minusińskiej na długo przed powstaniem dawnego państwa Chakasów i nie straciły na znaczeniu podczas jego istnienia, do pewnego zaś stopnia nawet po jego upadku, aż do czasów współczesnych.

Niestety, wszystko, co dotyczy historii państwa Kirgizów jenisejskich, jest raczej słabo zbadane w ramach wykopalisk archeologicznych. Obecnie, ze względu na trudną sytuację polityczną, dość trudno jest organizować ekspedycje naukowe na terytorium Federacji Rosyjskiej, wymieniać się doświadczeniem i wiedzą z osobami zainteresowanymi tematyką, co znacznie komplikuje pracę naukowców zajmujących się badaniami na Syberii. Pozostaje mieć nadzieję, że zbrodniczy reżim totalitarny w Rosji zostanie zastąpiony reżimem demokratycznym, że stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską zostaną poprawione, naukowcy natomiast połączą siły w celu realizacji nowych projektów, badań, wspólnych konferencji, dyskusji i nowych odkryć. Obecnie jednak należy wypracować nowe metody badawcze, które nie będą wiązały się z badaniami na terytorium Rosji. Wyjściem z sytuacji dla uczonych zajmujących się badaniem Syberii Południowej w średniowieczu i epoce nowożytnej będzie intensyfikacja badań nad źródłami chińskimi, arabskimi i perskimi. Istotna stanie się praca w archiwach, przede wszystkim w Chinach i Iranie, a także budowa więzi i kontaktów z innymi historykami w Kirgistanie, Mongolii, Kazachstanie itp.

Bibliografia

- Alekseev M., *Model państwa Kirgizów jenijskich w VI-XIII wieku*, Toruń 2024.
- Бутанаев В.Я., Бутанаева И.И., Амразаков П.Б., Буров В.Ф., Верник А.А., Кыржи-наков А.А., Торбостаев К.М., Тутаркова Н.В., *Очерки истории Хакасии (с древнейших времён до современности)*, Абакан 2008.
- Виденгрэн Г., *Мани и манихейство*, Санкт-Петербург 2001.
- Кызласов И.Л., *Монеты с тюркоязычными енисейскими надписями (к вопросу о денежном обращении в древнехакасском государстве)*, Москва 1984.
- Кызласов А.Р., *История Южной Сибири в средние века*, Москва 1984.
- Кызласов А.Р., *Степи Евразии в эпоху средневековья*, [w:] *Тюхтятская культура древних хакасов (IX-X вв.)*, Москва 1981.
- Лубо-Лесниченко Е.И., *Привозные зеркала Минусинской котловины (к вопросу о внешних связях древнего населения Южной Сибири)*, Москва 1975.
- Полосьмак Н.В., *Татуировка у папырыкцев*, „Археология, этнография и антропология Евразии” 2000, № 4.
- Савинов Д.Г., *Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху*, Ленинград 1984.
- Худяков Ю.С., *Киргизы и Тибет*, Новосибирск 1988.
- Худяков Ю.С., *Сабля Багыра*, Санкт-Петербург 2003.

Netografia

- Fotografii z Suleckiej pisanicy,
<https://web.archive.org/web/20110625124924/http://geoturizm.ru/Gallery/Category.aspx?Id=55> (dostęp: 27.10.2024)
- Абу Са’ид Гардизи, *Зайн ал-Ахбар*, https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Gardizi/text_1.phtml (dostęp: 21.10.2024)
- Ван Циньжо, Ян И, *Цзэфу Юаньгуй*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XI/1000-1020/Cefu_juanguj/text1.htm (dostęp: 21.10.2024)
- Ду Ю, Тун Дянь, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/800-820/Istoriceskij_svod/text3.htm (dostęp: 06.10.2024)
- Ли Дэюй, *Ли Вэйгун Хуйчан ипиль цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/840-860/Li_Deuyj/text1.htm (dostęp: 29.09.2024)
- Оуян Су, Сун Ци, Синь Тан Шу, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/IX/Nov_ist_Tan_3/text1.htm (dostęp: 13.10.2024)
- Хуауд Ал-Алам, <https://www.vostlit.info/Texts/rus4/Hudud/frametext.htm> (dostęp: 29.09.2024)
- Юэ Ши, *Тайпин хуаньюй цзи*, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/X/960-980/Jue_Si/text1.htm (dostęp: 29.09.2024)
- Yatsenko Sergey A., *The Late Sogdian Costume (the 5th-8th cc. AD)*, <http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/yatsenko.html> (dostęp: 13.10.2024)

Ушницкий В.В., *К локализации племени Бома (Алат): Анализ сведений китайских источников в совокупности с материалами по тюркологии, этнографии и археологии*, Academia.edu. 2020, https://www.academia.edu/31186824/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%BE%D0%BC%D0%B0_pdf (dostęp: 27.10.2024)

РТС Хакасия, <https://www.youtube.com/watch?v=BLNz6MQslLU> (dostęp: 13.10.2024)